

## נס היין והשוקולד

בבטני הייתה עוברית שבדיוק שם, ברומא, התחילה לראשונה לבעוט: היה זה השבוע העשרים של הריוני. עמדתי שעה ארוכה מול האם הצעירה המבכה את פרי בטנה שאיבדה, ובכיתי מעל הראשים והמצלמות של המבקרים האחרים. אני אישה קטנה, מטר שישים, אבל באותו רגע ראיתי את הפייטה כולה, כאילו הייתי גבוהה יותר מכל מי שעמד שם לפניי.

בשליש השני להריוני הראשון עלתה שאלת "הטיול הקצר האחרון לפני שלא אוכל עוד לעשות ביטוח נסיעות". חיפשתי טיסות מתאימות והבנתי פתאום שאני לא צריכה להתחכם בחיפוש היעד: אני פשוט צריכה לנסוע לרומא. רומא, שחלמתי עליה מגיל אחת-עשרה או שתים-עשרה, עדיין מהצד השני של מסך הברזל, שהכרתי בתיאוריה כל אתר היסטורי ואמנותי שלה וכל פרט רכילות עליה (או כך היה נדמה לי), ומשום מה הגעתי לגיל 31 – זה כמה שנים כבר יכולתי להרשות לעצמי נסיעות לחו"ל – בלי לבקר בה. לא לבקר ברומא, מושא שאיפותיי משחר נעוריי, היה אבסורד מוחלט, והייתי צריכה לתקן אותו תכף ומיד.

מובן שמצאנו את עצמנו במהרה עומדים בתור ארוך אל המקדש. מן הסתם, התור הורכב מתיירים רגילים שרוצים לראות אתרים מפורסמים, מאוהבי אמנות שבאים בשביל היופי ויצירות המופת, ומקתולים מאמינים שמבקרים באחד המקומות החשובים לדתם. אותו אדם יכול היה להיות כל שניים מאלה, ואף שלושתם, בעת ובעונה אחת. אני השתייכתי לסוג השני – רוב מסלולי הטיולים שלי נקבעים על פי יצירות אמנות שאני רוצה לפגוש. אבל ככל שהתקדמנו אל גלאי המתכות הנחשק שבפתח הבזיליקה האדירה, לבי היהודי-אתאיסטי נשבה בהתרגשות שרמזה על כך שגם הסוג השלישי אינו זר לי. אחרי הכול, גדלתי בארץ קתולית, ולא סתם בארץ קתולית, אלא בעיר "האיטלקית

ביותר צפונה מרכס האלפים", כפי שפונתה וילנה בפי מוקירי הארכיטקטורה הפּרוֹקית והניאו־קלאסית שלה. כעת, בתור לבזיליקת סן פייטרו, הייתי פתאום לא רק יהודייה ואתאיסטית, אלא גם הלנית ("אין הלני ויהודי"), ובעיקר שותפה לחוויה הבלתי אמצעית של השכנים הליטאים והפולנים שפגשתי בילדותי, שמעולם לא שמעתי אותם מדברים על אמונתם. הייתי צריכה לנחש עליהם כמעט הכול: האם נהגו להתפלל לגיבור הצלוב שלהם, בדל"ת אמותיהם או באחת הכנסיות המפוארות של העיר העתיקה? האם באו אל הכומר להתוודות? האם נשאו עיניהם לרומא כמקור הסמכות והגאווה הלאומית האמתי שלהם, מעל ראשו של השלטון הסובייטי – כמעט כמוני, אך מסיבות אחרות? כיצד היו נוהגים בנו לו היינו נפגשים באותה עיר, אבל ארבעים שנה קודם לכן, בזמן המלחמה? הקשר שלי לנצרות, לפיכך, תמיד התקיים במונחים קתוליים, למרות כל הספרות הרוסית שגדלתי עליה, עם הבסיס האורתודוקסי החזק שלה, שתמיד התנכרתי אליו. במשפחה שלי, את הצד הקתולי ייצג סבא יוזס וקרובי משפחה מהצד שלו. לסבא היו שש שנות לימוד בבית ספר כפרי, אבל זה הספיק לו כדי לדחות מעליו את הדת, כאחרון המשכילים: מראה של כומר המטיף בבית הספר ובכנסייה לאהבת הזולת, אבל מכה תלמידים על כל טעות, גרם לסבא לפתח קונפליקט בין מוסד הכנסייה לבין טוב לבו הטבעי, והוא פתר אותו על ידי בחירה בהומניזם מעשי. בסוף שנות השמונים, בימי המאבק לעצמאות ליטא, כשהכנסייה חזרה בגלוי למרחב הציבורי, מה שהתבטא בתקופה מסוימת בהופעות של מטיף טלוויזיוני קפוץ-שפתיים, סבא השתעשע בהערות עוקצניות בכיוון ה"קוניגאס" (כומר בליטאית), שהיה בעיניו שרקן עלוב. בני משפחתו של סבא היו במקומות שונים על הרצף האמוני, וגם נעו עליו במשך השנים, אבל בסך הכול הם היו קתולים כמו שאנחנו היינו יהודים: בעניינים, אבל לא בעניין. לפני הכול הם היו בני אדם טובים, היינו בקשר חם אתם ולא היה צריך לנחש עליהם שום דבר.

על כן, המפגש הראשון שלי עם הקתוליות האותנטית לא התרחש בתוך המשפחה, אלא ביום שבו סבתא שלי התבלבלה בשעת סיום הלימודים שלי ולא הייתה בבית כשחזרתי מבית הספר, ואילו לי לא היה מפתח. ההורים היו, מטבע הדברים, בעבודה עד הערב. עמדת אבודה בחדר המדרגות והתכוננתי לבכות, אבל אז הגיעה השכנה המבוגרת שמעולם לא דיברתי אתה מעבר לחילופי ברכות נומוסות. היא הזמינה אותי לחכות לסבתא בדירתה. ניכר היה שהיא מתגוררת שנים רבות בגפה, ושום נכדים אינם פוקדים את ביתה, מפני שלא היה לה שום דבר שיכול היה להעסיק ילדה. אפילו לא טלוויזיה, אף על פי שבשנות השמונים לכולם הייתה טלוויזיה. היא הכינה לי כוס תה וניסתה לשעשע אותי בתמונות מהאלבום המשפחתי שלה. למרבה האכזבה, כמעט כל התמונות שהיו לה צולמו בהלוויות. השכנה הצביעה על האנשים החיים שליוו את הארון שופע הכריזנטמות, הציגה אותם בשמותיהם וציינה: "הוא כבר מת, היא כבר מתה, אלה כבר מתו..." – מלווי הארוונות היו לא פחות מתים מהשוכבים בתוכם. למזלי, ה־danse macabre הזה – מסיבת קצף של כריזנטמות לבנות ואפים לבנים מבצבצים עם העניבות והמטפחות השחורות – קיבל תגובת נגד צבעונית ממקור בלתי צפוי: הקיר בסלון של השכנה הבודדה היה מכוסה בציורים שהציגו סצנות מחייהם של יוסף הנגר, אשתו מרים ובנם ישוע. מעל ראשיהם היו הילות זהב דקיקות, אבל הם היו מלאי חיים: יוסף בנה ספסל, מרים חיבקה את תינוקה,

בעומק התמונה רעתה איזו עז יהודייה, שהפרצוף השאגאלי שלה היה לגמרי במקום בתוך כל האינקוגרפיה הזאת. השכנה לא אמרה על זה כלום, אבל הבנתי שגם לה האנשים המצוירים על הקיר קרובים יותר מהמתים באלבום, ושהם מחזיקים אותה בחיים – כפי שהחזיקו פעם את קרוביה, עד שהכריזנטמות היו חזקות יותר ולקחו אותם. לא נזקקתי למילים כדי להבין את האמונה הפשוטה, המקומית, הבסיסית שלה.

כמובן, הצוירים בחדרה של השכנה לא היו יצירות מופת – הן פשוט עשו את העבודה שלשמה נוצרו. סביר להניח שקנתה אותן ביריד קזיוקאס. בעירנו הצפונית, שלא ידעה את הסטורנליה, את נשף המסכות ואת היפוך ההיררכיות הממוסד של הארצות הלטיניות, התקיים יריד זה במקום קרנבל, ובערך באותה עונה של השנה.

אבא שלי לקח אותי כמה פעמים ליריד קזיוקאס בשוק קלוריוס. אני זוכרת שיטוטים מייגעים בחיפוש אחרי הצמר המושלם עבור סבתא, שהייתה חובבת סריגה גדולה ומיומנת. איני זוכרת מה חיפש אבא עבור עצמו, אבל באופן כללי היה זה יריד של יצירה עממית ומלאכות מסורתיות, בעל שורשים היסטוריים עמוקים. שנאתי את הצפיפות, את השיעמום, את האווירה העגמומית, את ההידחקות לפני דלפקי המכירה, את השלג שהופך לעיסה מלוכלכת ורטובה תחת רגליהם של אלפי המבקרים. שנאתי אפילו את הסוסים שתמיד הסתובבו שם. בכפרים, ואפילו בעיירה נמנצ'ינה שבה גרו סבא וסבתא שלי, סוס לא היה מחזה נדיר במיוחד בשנות השמונים: עדיין נשארו פה ושם כמה איכרים זקנים שהעדיפו סוס ועגלה על פני מכונית. בסך הכול הסוסים מצאו חן בעיניי. אבל כשאותם איכרים הביאו את תוצרתם ליריד בעיר הגדולה, הסוסים מצאו את עצמם במקום שאינו הולם אותם – בדיוק כמוני – ורק הוסיפו לצפיפות ולחוסר הנוחות, מפני שתפסו עם עגלותיהם המון מקום ונראו בעצמם כמלאכות מסורתיות מדכאות ועתיקות מדי, ולא כיצורים חיים עם עיניים חכמות, כפי שהייתי רגילה לתפוס אותם. אני מניחה ששיגעתי את אבא לא מעט בתחינות לחזור כבר הביתה.

כיום אני יודעת שנכחתי בתקופת השפל של היריד, שהשוק היה פשוט קטן מדי בשבילו, מה שיצר צפיפות ואווירה אפרורית, ושאחרי חידוש העצמאות הוא חזר לרחובות ולכיכרות של העיר העתיקה והפך לאירוע שמח, נעים וצבעוני הרבה יותר, כפי שהיה במקור. יום אחד אבדוק את העניין בעצמי. קזיוקאס הוא שם חיבה עממי ואף ילדותי מעט לקזימיר – קזימיר הקדוש, נסיך פולין וליטא שהיה נערץ בזכות אדיקותו ומעלותיו המוסריות, מת בגיל 25 (ב־1484) והפך אחרי הקנוניזציה לפטרון הקדוש של ליטא. הקנוניזציה על ידי הכנסייה הייתה במקרה שלו רק הכרה בעובדה קיימת של הערצה עממית גדולה. תאריך היריד, 4 במרס, נבחר לכבוד יום מותו, אבל זו גם תקופה מקבילה לפסטיבלים ולקרנבלים של ראשית האביב בארצות קתוליות דרומיות יותר, ולפורים – חגה התואם של הקהילה המשמעותית השנייה בעיר. קזיוקאס הצעיר ידע מתי למות, כדי להגביר את האיטלקיות המושאלת של עירו הצפונית ולקרבה למקור האמונה שלה, העטוי מסכות וגלימות. יתר על כן, התאריך למחרת, 5 במרס, גם הוא נחשב לסיבה ראויה לחגוג, ולא רק במשפחתנו, אלא בלבם של רבים שחשו בתאריך הזה הקלה: זהו יום מותו של סטלין.

כל הזרמים התת־קרקעיים האלה מהילדות חלפו בתוכי – בלי שנזכרתי בהם ישירות

– בשעה שעמדתי בתור לסן פייטרו, ולפיכך הרגשתי שייכת למקום לחלוטין. כשנכנסנו סופסוף פנימה, כמעט פספסנו את המטרה המרכזית של ביקורנו, דווקא מפני שהיא נמצאת קרוב יחסית לכניסה, מצד ימין: הפייטה של מיכלאנג'לו. המפגש הקרוב עם הפייטה, שבה מרים האבלה נראית צעירה יותר מבנה המת, עורר בי רגש בסיסי יותר מזה שאני חווה בדרך כלל בעת צפייה ביצירות אמנות גדולות: הייתה זו אותה התעלות שאותה קיווה הכס הקדוש, ככל הנראה, לעורר בקהל מאמיניו באמצעות הזמנת יצירות מאת טובי האמנים של התקופה. אני יודעת שהכס הקדוש, או נציגו שהזמין את הפסל, לא בנה על הלב היהודי שלי, אבל כשאתה מזמין יצירת אמנות, אתה צריך להיות מוכן לשאת בתוצאות בלתי צפויות. אולי זה חלק מהחווה בין הבריאה לבין האנושות המבקשת/מתבקשת להלל אותה באמצעים הנגישים לה. בבטני הייתה עוברית שבדיוק שם, ברומא, התחילה לראשונה לבעוט: היה זה השבוע העשרים של הריוני. עמדת שעה ארוכה מול האם הצעירה המבכה את פרי בטנה שאיבדה, ובכיתי מעל הראשים והמצלמות של המבקרים האחרים. אני אישה קטנה, מטר שישים, אבל באותו רגע ראיתי את הפייטה כולה, כאילו הייתי גבוהה יותר מכל מי שעמד שם לפניי. בכיתי ורציתי להחזיר את הבן הזה לאמו וידעתי שהרצון הזה הוא בעצם חילול קודש. לרגש הזה לא יכול היה להיות שום דבר משותף לא עם הכומר המכה ולא עם הקוניגאס השקרן מהטלוויזיה, לא עם ליל ברתולומיאוס הקדוש ולא עם עינויי האינקוויזיציה, לא עם האנטישמיות השגרתית כמו גשם ולא עם הכחשת האבולוציה. כל אלה הם חלק בלתי נפרד ממסורת הכנסייה, אבל האמנות, יותר מכל תחום דעת אחר, יודעת לגבור על המסורת, לדלג מעל המסורת, להגיע אל לב הצופה מעל ראשה של המסורת.

מאז הפעם הראשונה הזאת הייתי ברומא פעמיים נוספות – פעם אחת שוב עם בעלי, כשהיינו כבר על סף גירושין, והנסיעה הזאת יצאה לפועל לגמרי במקרה, סיפור ארוך – ופעם אחת לבד לגמרי, מפני שבדיוק כמו במקרה הנסיעה הראשונה הבנתי פתאום שזה אבסורד גמור שאני לא נוסעת לראות הופעה של פטי סמית הנערצת עליי, שהייתה אז כבר בת שבעים, ומעבר על לוח ההופעות שלה שוב הביא אותי לרומא. בשני הביקורים האלה חזרתי לסן פייטרו, עמדתי שוב בתור הארוך, ובכיתי מול הפייטה, בדיוק כמו בפעם הראשונה. פטי סמית שרה: "Jesus died for somebody's sins, but not mine", שורה שהכנסייה לקחה קשה בזמנה. על הגיטרה לא היה הגיטריסט הוותיק הקבוע שלה, לני קיי, אלא בנה, ג'קסון סמית. ברגע השיא הם שרו יחד את השיר 'פרדריק', שהיא כתבה ב-1979 והקדישה לבן זוגה פרד (סוניק) סמית, אביו של ג'קסון, שמת ב-1994. האם והבן ביצעו יחד שיר המוקדש לבעל ולאב המנוח. לו הצעיר השוכב בידי אמו האבלה בסן פייטרו לא היה מת בעד חטאיו של מישהו, שני אלה – ישוע ומרים – היו יכולים להשיב את הסדר הטבעי ולשיר יחד שיר על יוסף הנגר, הבעל והאב הארצי, שככל הנראה אהב את בנו יותר מכפי שאהב אותו האב השמימי. המשפחה הזאת נדרשה, ככל הנראה, יחד עם רוח הקודש – תהא אשר תהא – כשלא היה אפשר להמשיך להסתפק באל קשה-עורף שאיננו מסוגל לאהבה, או באלים ים-ת'כוניים חרמנים, אנתרופומורפיים ומתערבים במלחמות של בני אדם, אבל לא אנושיים מספיק. אם לא חסד או צדק, לכל הפחות קנה מידה אנושי נדרש בשמים, כשם שהוא נדרש בארץ.

בביקור השלישי שלי בסן פייטרו נפילתי על נאום האפיפיור פרנציסקוס במרפסת. האפיפיור הארגנטינאי דיבר איטלקית; היכולת שלי להבין איטלקית משמיעה מוגבלת למדי, ובכל זאת נדמה לי שהבנתי את הרוב. מסר של חופש, שוויון ואחוזה היה בפיו, אלא מה. או שמא רק נדמה לי שהבנתי, מפני שהוא אמור למסור לקהל מאמיניו מסרים היישר מאלוהים, כך שדובריהן של כל השפות אמורים להבין? ומי שלא מבין – יבין מהתבוננות בפסלים, בציורים, בבניינים, מהאזנה למוזיקה. בשביל זה כל אלה כאן.

בין הביקור הראשון לשני ברומא נסענו גם לפירנצה. מטבע הדברים, שפע האמנות הבלתי נדלה הציף אותנו גם שם. אבל את התגובה הרגשית החזקה ביותר עורר בי דווקא פסל הצלוב מעץ – חומר עמיד פחות משיש – שנמצא בכנסיית סנטו ספיריטו, כנסייה צנועה יחסית בצד הפחות מתויר של נהר הארנו. מיכלאנג'לו גילף אותו כשהיה בן שבע-עשרה, וגם הצלוב עצמו נראה בגרסה זו כנער בן שבע-עשרה, לא כגבר בן שלושים ושלוש; בניגוד לסטנדרט של דמויות הצלוב, כאן הוא עירום לחלוטין, עירומו ונעוריו נוגעים ללב. שם, מול הנער חסר ההגנה, חווייתי, ככל הנראה, את אותה התעלות שמאמינים אמתיים מכירים כחלק מהפרקטיקה הרוחנית שלהם. רציתי להתאחד עם העולם הזה בו במקום, אבל לא הייתה לי דת להמיר: לא יכולתי להניח לרגליו של פסל העץ לא את היהדות שלי ולא את האתאיזם שלי. במקום זה, עשיתי מה שאני עושה תמיד: כתבתי שיר.

גופו עשוי מעץ ולא משיש,  
אך מהו עץ? עוד חמך לבשר,  
שבו בגדה העיר ירושלים,  
וההדר הספרדי מסר,

שרפה גרמניה ופולין הסגירה –  
צעיר עירם שבשר לבו – סיבים.  
בזנים מעץ כסא וצלב ולירה,  
והנוגע ללבי שבצלובים.

עכשו אפשר לבכות דמעות של דונג,  
ולבסוף אפשר להאמין:  
כן, הוא היילד שחבקה מדונה  
והשרירן אשר ישפט ביום הדין.

סודו של הילד הזה (בנוסף לסודות שנמצאים גם ביצירות אחרות של מיכלאנג'לו) הוא בכך שכאן הוא בנו של אביו הארצי, הנגר שבנה מאותו חומר כיסאות וספסלים. הוא היה תלוי בסנטו ספיריטו לבדו, צעיר להחריד, בלי אימא ואבא שאוהבים אותו, בלי בגד לגופו, בלי המוני התיירים והמאמינים שגודשים כנסיות מפורסמות יותר, בלי אף אחד שיכול להגן עליו. כולם, גם פולין הרחוקה (כמעט שלי), הסגירו אותו. בשנה שבה הנער בואונרוטי

גילף אותו, גורשו בני עמו מחצי האי האיברי, ובאותה שנה עצמה – כפי שתכתוב כעבור כמה מאות שנים משוררת בת עמו, אמה לזרוס, בתיאור גירוש ספרד – "לאן יפנו? הלא המערב גירשם, ואילו המזרח סירב לקבלם. הו עוף השמים, לחש לגולים הנואשים, שהיום, היום, מעיר הנמל פאלוס, עתירת התרנים, מעוטרת הדגלים, מפליג בן גנואה, מגלה העולם, שיפתח את שערי הזהב של המערב וינחיל יבשת לחירות!"

להבדיל מדימויים אחרים של ישוע, הילד מסנטו ספיריטו עדיין לא יודע את כל זה, וגם "חטאיו של מישו" אינם מופרים לו. הוא רק היה רוצה לחזור הביתה, לנצרת, לחבק את אימא, לעזור לאבא לבנות איזה שולחן. אבל הוא כבר ידע הכול על החיים, על המוות, על תחלופתם הנצחית שמביאה התחדשות בכל אביב.

יצאנו מהכנסייה. חזרנו לגדה הצפונית של הארנו. שוטטנו ברחובות הקטנים. הנחנו לעצמנו ללכת קצת לאיבוד. אבל היה קר מאוד, סוף פברואר או תחילת מרס. "צריך לשתות משהו מחמם", אמרתי. "ושוקולד ממש שווה", הוסיף בן לווייתי. הפנייה האקראית הבאה שהחלטתי לקחת הנחיתה אותנו, בהפתעה גמורה, בכיכר סנטה קרוצ'ה, שבה נפרש יריד ענק של שוקולד ויין חם מתובל, שמחמם יותר ממה וגם יותר מקוניאק. נס קטן קרה. בבזיליקת סנטה קרוצ'ה, שלצערנו הייתה סגורה באותה עת, ישן מיכלאנג'לו בואונרוטי, שמת בשיבה טובה מאוד.